

Vodnika po arhivih ni mogoče predstaviti kot običajna znanstvena dela. Nanj je treba opozoriti in ga uporabljati. Vseeno pa moramo bralce opozoriti na predvsem kar 50 strani obsežen tekst (knjiga je cca A₄ format) o ustvarjalcih gradiva. Pred seboj imamo nenavadno, pa nadvse praktično enciklopedijo. Čeprav vsa gesla niso enako kvalitetno obdelana, pa je vendar v njih toliko znanja, da bi ta del želel človek imeti doma kot separat. Samo za ilustracijo naj navedemo, da najdemo v enem geslu tudi podatek, ki ga pogosto zaman iščemo v delih, kjer ne bi smel manjkati: Cerkev je nekdanji verski zaklad dobila v last in upravo šele 1. maja 1939. Pohvalna je tudi odločitev, da so v knjigo uvrstili priporočila za citiranje. Opozoriti moramo tudi na dejstvo, da novi vodnik predhodnega presega tudi s podatki o gradivu za gospodarstvo, sodstvo in družbenopolitične organizacije prejšnjega režima. Preseneča razmeroma majhno število privatnih zbirk, izjema je Škofja Loka, ter slaba ohranjenost arhivskega gradiva nekdanjih nižjih oblastnih organov: okrajnih gosposk, občin, ... Tu se je v preteklosti zgodila velika tragedija za naše zgodovinopisce.

Iz tega spoznanja izvira tudi največja kritična pripomba k novemu vodniku. Je že res, da je Zgodovinski arhiv Ljubljana naslednik nekdanjega Mestnega arhiva, vendar ni prav, da pozabijo, da so nekateri lokalni arhivi vendar obstajali in da so zanje lepo skrbeli. Eden najbolj znanih takih mož je bil metliški Drobnič. Zato bi lahko n. pr. pogršali statistične podatke o gradivu v Enoti za Dolenjsko in Belo krajino, obžalovati pa moramo, da ni uvodoma objavljen krajši historiat o varstvu arhivskega gradiva. Treba je jasno povedati, kakšne zasluge ima zanj prof. Janko Jarc, kaj so počenjali z njim vojaki, od najbolj črnih do najbolj rdečih, kaj je počenjal z njim pokojni Drežče in kako se je nekdo hvalisal v Dolenjskem listu, kako veliko starega papirja je zbralo Novo mesto. Tudi to je zgodovina. Če arhivistika res želi postati samostojna znanost, se bo morala vendarle otresti birokratske in tehnokratske ozkosti, postati širša in predvsem skrbeti za lastno zgodovino. Saj vendar niso menda nasledli gonji proti revanšizmu, s katero tako uspešno skrivajo resnico! Če nas silijo, da bo prikazovanje resnice okarakterizirano za revanšizem, postanimo revanšisti! Ne zaradi preteklosti ampak prihodnosti. Voditi nas mora želja, da se kaj takega, kot se je zgodilo po zadnji vojni, nikoli več ne zgodi. Če želi arhivska služba resnično ohranjati pravo podobo trenutkov in obdobjih preteklosti, se mora najprej samo oprijeti in držati načel, zaradi katerih sploh obstaja. V Vodniku Zgodovinskega arhiva Ljubljana so dobili zelo sposobno tovrstno »orožje«.

Stane Granda

Vir za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni. Ljubljana 1992. 240 strani. (Viri : 5)

Nedavne politične spremembe v Sloveniji so izredno povečale zanimanje za dogajanje med II. svetovno vojno in po njej. Javnost in zlasti bivši politiki pogosto postavljajo zahteve po aktivnejši prisotnosti zgodovinarjev pri razčiščenju spornih in nepojasnjenih dogodkov in procesov. Čeprav velik del takih javnih pobud ni iskren, pa neodzivnosti zgodovinarjev to ne opravičuje. Stroki ni to ne v čast in ne v korist. Spomnimo se samo aktivnosti zgodovinarjev pri razčiščenju mejnih vprašanj po zadnji svetovni vojni, če že ne želimo posegati še bolj nazaj. Praznino spretno izkoriščajo publicisti in novinarji ter nekateri družboslovci. Uveljavljajo se stališča in ocene, ki so pod močnim vplivom dnevene politike. Zgodovinarji se bodo morali slej ali prej z njimi soočiti in jih podvreči reviziji. O zapletenosti tega procesa lahko pove skoraj vsak raziskovalec svojo osebno zgodbo. Argumenti in dejstva pomenijo malo, stare »resnice« se zdijo nepremagljive.

Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni, ki jih je kot 5. zvezek Virov izdalo Arhivsko društvo Slovenije, so ena velikih svetlih izjem. Jože Prinčič, Maruška Zagradnik in Marjan Zupančič so izbrali 152 dokumentov, ki pojasnjujejo del povojnih nacionalizacij. Uporabili so zvezni in republiški uradni list, nekatere časopisne članke, objavljene govore vodilnih politikov ter vrsto arhivalij oblastne in partijske proveniencie. Po obsegu so zelo različni. Nekateri so zelo skromni in obsegajo le nekaj vrstic, drugi zelo obširno kot npr. Seznam in sodna ocenitev nacionaliziranih podjetij na ozemlju LR Slovenije, ki je zavzel kar 26 strani velikega formata. Časovno pokrivajo čas od 21. 5. 1945 do 18. 2. 1983. Publikaciji so dodali tudi seznam gospodarskih podjetij, kar uporabnost publikacije zelo povečuje.

Čeprav je v našem političnem življenju po volji politikov in njihovih pristašev, zlasti onih, ki vlečejo kontinuiteto še iz socialističnega obdobja, v ospredju predvsem vračanje nacionaliziranih gozdov, pa je problem nacionaliziranih industrijskih podjetij v bistvu veliko pomembnejši. To je pokazala tudi polemika okoli lastninske zakonodaje. Slednja bo za desetletja določila našo usodo, zlasti pa ekonomski in politični razvoj. Tisti, ki bi se radi z divjem lastninjenjem polastili industrijskih podjetij, obešajo na veliki zvon problematiko kmetijskih, zlasti pa gozdnih površin. Te so predvsem zelo vidne, običajno pa veliko bolj neprofitabilne. Pri njihovem vračanju gre pogosteje bolj za princip kot ekonomsko upravičenost. Naša splošna, zlasti pa ekonomska in politična zaostalost triumfirata.

Jože Prinčič, ki je pripravil za objavo večji del dokumentov, je že v uvodu nakazal problematičnost nacionalizacij. V določenih primerih so te, zlasti za države v nastajanju in tiste, ki so se otresele kolonialnih spon, nujne in ob pravi politiki tudi lahko uspešne. Seveda pa nacionalizacija v tem primeru ne pomeni nujno podržavljenje ampak bolj »ponašenje«, kontrolo države ali njenih državljanov nad vitalnimi gospodarskimi, zlasti infrastrukturalnimi objekti. Nekaj drugega pa so socialistične nacionalizacije. Tu je prvenstveni cilj oblast partije, ki želi streti ekonomske in s tem tudi politično samostojnost državljanov. V ospredju je stremljenje po ekonomski ekspropriaciji dejanskih, namišljenih ali potencialnih političnih

nasprotnikov. Nujnost nacionalizacij izhaja iz totalitarizma in ne iz ekonomije. Eden najbolj drastičnih primerov take politike je odnos do tiskarn (str. 21). Nacionalizacije po zadnji vojni so imele malo skupnega z ekonomijo. Če smo pripravljeni razumeti odnos do nekaterih podjetij, ki so bila v službi okupatorja, pa nas bedobesno pretrese ravnanje z domačimi podjetniki. Med njimi niso bili vsi politični nasprotniki nove oblasti, zlasti pa ne partizanskega gibanja. V velikem številu primerov je bil njihov edini greh, da so z delom in sposobnostjo nekaj ustvarili. Prinčič objavlja več zgovornih dokumentov, najboljši je tisti, v katerem so navodila predsednikom okrožnih sodišč za ocenitev vrednosti in ugotavljanje odškodnine nacionaliziranih podjetij (str. 101–103). Za zniževanje vrednosti podjetij so se posluževali najbolj umazanih metod: »Prizna naj (komisija) obveznosti (nacionaliziranega podjetja), četudi so dvomljive, da se na ta način doseže lažja čista aktiva, seveda razen obveznosti, ki padejo na bivšega lastnika.« Taka navodila so izhajala iz neverjetnega makiavelizma nosilcev nove oblasti, ki so v slepem sledenju sovjetskim vzorom šli v oprek z zdravo pametjo. Zato ni res, da vodstvo KPJ ni imelo »niti svoje vizije o tej preobrazbi« (str. 5). Imelo je točno tako vizijo, kot ji je narekovala ideologija v interpretaciji Lenina in zlasti Stalina. Ves nadaljni gospodarski razvoj je nato potekal v iskanju rešitev nasprotij med ideologijo in zakonitostmi gospodarskega ter tehnološkega razvoja, želel je najti model, ki bi z uspešnostjo dokazal upravičenost političnega sistema. Tu je mislil E. Kardelj odkriti kvadraturu kroga.

Maruška Zagradnik nam v primerih nacionalizacij industrijskih podjetij v Slovenskem Primorju in Slovenski Istri lepo pokaže vse razlike med proklamirano politiko in dejansko prakso. V obravnavanem področju zaradi možnih mednarodnih zapletov ni bilo mogoče nastopati na enak način kot v predelih, kjer je bila nova oblast nesporna. Pravne norme je bilo treba vsaj navidezno spoštovati, zato »je bilo na primer okrajnim organom naročeno, da glede nacionalizacije italijanskih podjetij ne smejo izdajati pisnih navodil, temveč samo ustna«.

Publikacija *Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni* ne omogoča kompleksne obdelave problematike, daje pa vanje dober vpogled. Poznati ali vsaj delno prebrati bi jo morali vsi, ki nam vsiljujejo svoje modele reševanja največjih zagat sodobne slovenske družbe. Izredno koristno jo bodo lahko uporabili tisti, ki bodo želeli s konkretnimi primeri ilustrirati naš povojni politični in ekonomski razvoj. Ekonomija ima svoje zakonitosti in v njej ni prostora za moraliziranje. Kakorkoli pa svet opazujemo, spoznamo, da na daljši rok uspevajo le družbe, kjer cenijo človeka kot posameznika, delo, znanje in moralo. Tragičen konec lastnika in podjetja znanega angleškega časopisnega mogotca je eden zadnjih takih najbolj kričečih slučajev. Nacionalizacije so že v svojem bistvu v nasprotju s temeljnimi načeli vsake družbe, ki spoštuje nedotakljivost lastnine, za socialistične velja to še toliko bolj. Kako neresno zvenijo danes besede Borisa Kidriča, ki jih je izrekel v ljudski skupščini 5. 12. 1946, ko je utemeljeval Zakon o nacionalizaciji gospodarskih podjetij (str. 37–39). So njegove besede o inflaciji, solidnih finančah in solidni valuti posledica vere ali taktike, neznanja ali cinizma?

Stane Granda

Acta historico-oeconomica Iugoslaviae. Zagreb : Školska knjiga, 1990. 263 strani. (Vol. ; 17)

Ta številka edine specializirane revije za gospodarsko zgodovino na območju Jugoslavije, z gornjim naslovom je zadnja. Najprej bo revija po zahtevi glavnega in odgovornega Ivana Ercega in po tipkopisnem vložku v knjigo izhajala kot *Acta historico-oeconomica*.

Tudi v tej številki se kažejo vse dobre strani in pomanjkljivosti revije, kot že leta nazaj. Med njimi velja vsekakor omeniti jezikovno zelo slabe povzetke razprav in neredko nerodne prevode naslovov. Zlasti to velja za nemški jezik, ki pa glede tega v knjigi močno prevladuje.

Uvodoma je objavljena razprava Ivana Ercega *Pregled proizvodnje i trgovine soli u Dubrovačkoj republici*, ki zajema obdobje od njenega nastanka do konca. Obdelano je tako pridobivanje soli v domačih solinah, predvsem pa dokupovanje iz drugih sredozemskih tržišč, pri čemer je veliko pripomogla dubrovaška trgovska mornarica s transportnimi tarifami, znižanimi za ta namen. Obravnavan je izvoz (tovorjenje) po karavanskih poteh v Bosno, Srbijo in pozneje v otomansko cesarstvo. Trgovina s soljo je bila zelo pomembna dubrovaška gospodarska panoga, ki je zahtevala seveda tudi obsežno zakonodajno in upravno dejavnost. Dodani so regesti ustreznih listin za obdobje 1358–1460.

Stjepan Sršan je objavil 84 strani dolgo razpravo *Stanovništvo Osijeka i njegovo ekonomsko stanje 1828. godine*. Na podlagi državnega popisa l. 1828 so prikazane zelo pestre številčne vrednosti o strukturi prebivalstva z njihovimi imeni, priitki in drugimi za državo zanimivimi podatki. Za lokalno zgodovino je to gotovo zelo zanimiv prispevek.

Darja Mihelič je prispevala krajšo razpravo *Primer finančnega načrtovanja letnega proračuna v istrskem mestu*. V njej je zajet italijanski prepis proračuna mestne občine Piran za prvo desetletje 17. stoletja, slovenski prevod in komentar. Letni dohodki (prihodki) in izdatki (odhodki) lahko rabijo kot dragocen vir za osvetlitev gospodarskih in socialno ekonomskih razmer mesta. Poleg tega nam razprava lepo ponazarja, da življenje čez dane možnosti ni izmislek sedanosti, temveč tudi že preteklosti, saj so izdatki občine vsaj v obravnavanem letu presejali dohodek.

Mira Kolar-Dimitrijević je napisala razpravo *Struktura privredno aktivnih stanovnika severne Hrvatske prema materinjem jeziku uoči prvog svjetsko rata*. Na podlagi izvirnega statističnega arhivskega gradiva popisa iz l. 1910 je avtorica izdelala pregled zaposlenosti in posameznih strok osmih severnohrvatskih županij in štirih samostojnih mest. Prav v zdajšnjem času so ti podatki o narodnosti izredno zanimivi. Med vsemi zaposlenimi (v oklepuj zaposlenimi v kmetijstvu) na območju Hrvatske in Slavonije je bilo Hrvatov 61,5 (63,2)%, Srbov 24,4 (27,3)%, Nemcev 6,3 (3,3)%, Slovencev 0,6 (0,3)% itn. V državnih